

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ НАПРЯМИ ЗБІЛЬШЕННЯ ВИРОБНИЦТВА М'ЯСА

**МАРЕНИЧ Т.Г., Д.Е.Н., ПРОФЕСОР,
АМБРОСОВ В.Я., Д.Е.Н., ПРОФЕСОР,
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ІМ. П. ВАСИЛЕНКА**

Розглядаються питання прискорення темпів виробництва м'яса у сільськогосподарських підприємствах за рахунок організаційно-економічних заходів та інтенсифікації ведучих галузей тваринництва.

The questions of acceleration of rates of production of meat are examined in agricultural enterprises due to organizational and economic measures and intensification of leading industries of stock-raising.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Прискорення темпів виробництва м'яса є однією з найбільш важливих завдань аграрного сектору економіки. Трансформаційні зміни у сільськогосподарському виробництві негативно вплинули на м'ясний потенціал головних галузей тваринництва, погіршили якість продовольчого кошика населення. Зараз продовжується тенденція скорочення виробництва м'яса у ведучих галузях – скотарстві та свинарстві. Спостерігається зменшення поголів'я, якісні показники продуктивності залишаються незадовільними. Не вирішуються питання спеціалізації і концентрації м'ясного поголів'я, інтенсифікації й підвищення ефективності вирощування та відгодівлі молодняку. Все це потребує насамперед організаційно-економічних напрямів подальшого розвитку цієї важливої сфери виробництва, яка прямо впливає на вирішення продовольчої безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ефективності виробництва м'яса на промисловій основі значну увагу приділяли у своїх працях Кутиков С.Й., Дрига О.П., Данилів Б.В., Олійник В.Й., Рижков В.Г., Мазуренко О.В., Кравцов Е.К. та інші. Однак в сучасних умовах залишаються невирішеними питання напрямів спеціалізації, доцільної концентрації тваринництва з урахуванням можливостей кормозабезпечення, використання принципів кооперації, інтеграції, кластеризації, тощо.

Формулювання цілей статті. На основі всебічного аналізу

рівня та ефективності виробництва м'яса, завдань по інтенсифікації тваринництва визначити доцільні умови, організаційно-економічні чинники прискорення темпів виробництва м'яса в скотарстві, свинарстві, інших галузях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виробництво м'яса є найскладнішим процесом у сільськогосподарському виробництві. Ця продукція є найбільш дорогою за вартістю як для виробника, так і для споживача. Протягом тривалого часу виробництво і споживання м'яса в Україні залишаються недостатніми, значно нижче рекомендуємих норм і рівня розвинутих країн. При цьому постійний дефіцит м'ясної продукції тримає на високому рівні роздрібні ціни, що суттєво впливає на стабілізацію грошових доходів споживача. Цей базовий продукт харчування не всім верствам населення доступний за вартістю, а ті хто може його придбати, не завжди задоволені якістю. Звужений характер відтворення у м'ясному секторі не забезпечує не тільки необхідні обсяги продукції, але і її відповідність за якістю, ціною, просовування на зовнішній ринок.

Структура виробництва м'яса в Україні представлена різноманітними його видами – яловичиною, свининою, м'ясом птиці, кролів, коней, бараниною, ін. Основна питома вага у структурі м'ясної продукції припадає на яловичину, свинину, м'ясо птиці. При різному співвідношенні у часі ці три види м'ясної продукції займають ведуче положення – близько 97 % у балансі м'яса (табл. 1).

До 1990 року структура виробництва м'яса була достатньо стабільною, на яловичину приходилося 44-45 %, свинину – 36-37 %, м'ясо птиці – 15-16 %. Починаючи з 1991 року при загальному падінні виробництва м'яса мають місце суттєві зміни у його структурі. В 1995 році різко підвищилась питома вага яловичини у структурі м'яса, що можна пояснити суттєвим вибракуванням корів і різким збільшенням чисельності поголів'я молодняка великої рогатої худоби, що реалізується на м'ясо. Аналогічна ситуація склалася в галузі свинарства, де питома вага свинини скоротилася до 30,7%. Різке падіння питомої ваги м'яса птиці в 2000 році змінилося значним до 46% його збільшенням у 2010 році. При цьому, як показує аналіз, у структурі виробництва м'яса (2010 р. у порівнянні з 1990 р.), має місце більш ніж трьохкратне зменшення виробництва яловичини і двократне зменшення виробництва свинини. Природно, саме ці два види м'ясної продукції потребують значного збільшення з тим, щоб сукупна питома вага складала не менше 80-85 %.

Таблиця 1

**Структура виробництва м'яса в забійній вазі
(всі категорії господарств)**

Роки	М'ясо всіх видів	у т.ч.			
		яловичина	свинина	м'ясо птиці	інші
1980р., тис. т	3500	1556	1315	522	10,7
у %	100	44,4	37,6	14,9	3,1
1985р., тис. т	3918	1740	1436	636	106
у %	100	44,4	36,7	16,2	2,7
1990р., тис. т	4357,8	1985,4	1576,3	708,4	87,7
у %	100	45,5	36,2	16,3	2,0
1995р., тис. т	2293,7	1185,9	806,9	235,2	65,7
у %	100	51,7	35,2	10,2	2,9
2000р. тис. т	1662,8	754,3	675,9	193,2	39,4
у %	100	45,5	40,6	11,6	2,3
2005р. тис. т	1597,0	561,8	493,7	496,6	45,0
у %	100	35,2	30,9	31,1	2,8
2010р. тис. т	2059,0	427,7	631,2	953,5	46,6
у %	100	20,8	30,7	46,3	2,2

Традиційно нарощування виробництва м'яса великої рогатої худоби у сільськогосподарських підприємствах і господарствах населення відбувалося за рахунок збільшення чисельності поголів'я ВРХ, корів, свиней. З 1940 р. по 1990 р. чисельність корів зросла в 1,4 рази, молодняку великої рогатої худоби – в 3,2 рази, свиней – в 2,1 рази. Середньорічні темпи приросту поголів'я корів склали 0,8%, молодняку ВРХ – 4,4 %, свиней – 2,2 %. Саме за рахунок цього фактору відбувалося нарощування м'ясного потенціалу. З падінням чисельності поголів'я продуктивної худоби різко скоротилося виробництво м'яса, особливо яловичини і свинини. В порівнянні з 1990 р. в 2010 році поголів'я ВРХ зменшилося в 5,5 рази, у т.ч. корів – в 3,3 рази, молодняку ВРХ – в 8,7 рази, свиней – в 2,4 рази. Особливо значні втрати мають місце в чисельності поголів'я молодняку ВРХ. Зараз виробництво яловичини забезпечується неконтрольованим вибракуванням корів і реалізацією їх на м'ясо, зменшенням приросту, а тому реалізацією молодняку ВРХ на м'ясо в ранньому віці. Про це свідчать різкі зміни у структурі стада ВРХ і необґрунтоване підвищення питомої ваги корів. При раціональній структурі стада (паруванні телиць у 18 місяців, реалізації надремонтного молодняку на

м'ясо у 18-20 міс., вибраковці корів – 25 %), питома вага корів повинна становити 35-37 %. В 1990 році питома вага корів у структурі стада становила 34 %. Починаючи з 1994 р. і особливо 1995 р. питома вага корів постійно зростала і в 2010 році склала 58,5 %, що свідчить про незбалансованість структури стада і порушення процесів відтворення поголів'я. Внаслідок цього питома вага надремонтного молодняку ВРХ, який спрямовувався на вирощування і відгодівлю на м'ясо, скоротилася з 56,8 % в 1990 р. до 31,1 % в 2010 р. Тобто при такій структурі стада надремонтний молодняк примусово реалізується у ранньому віці низькими ваговими кондиціями. Розглядаючи можливості збільшення виробництва м'яса і його реалізації завжди значна увага приділяється підвищенню його продуктивності – середньодобовим приростам, ваговим кондиціям, виходу м'яса в забійній вазі. З 1991 по 2007 рр. при вирощуванні худоби на м'ясо середньодобові прирости молодняку ВРХ зменшувалися, а в останні роки вони підвищилися до 461 г. Середньодобові прирости свиней зараз становлять 375 г. У перспективі для одержання ваги молодняку ВРХ 450-500 кг у 18-20 - місячному віці середньодобові прирости повинні складати 700-800 г. Для реалізації молодняку свиней вагою 110-125 кг середньодобові прирости мають сягати 400-500 г.

М'ясний потенціал суттєво залежить від виходу телят на 100 корів і поросят на 100 основних свиноматок. В 2010 році вихід телят на 100 корів склав тільки 73 гол., що на 15 гол. або на 17% було менше, ніж у 1990 році. Оптимальний вихід молодняку ВРХ на 100 корів – 90-95 гол., що на 20% підвищить м'ясний потенціал галузі. Вихід поросят на 100 основних свиноматок досяг 1530 гол., що менше потенціалу на 15%.

Для нарощування виробництва м'яса ВРХ і свиней треба збільшувати поголів'я у всіх формах господарювання і насамперед в підприємствах, включаючи фермерські господарства. Це можна досягти за рахунок постійної уваги до приросту поголів'я корів і основних свиноматок. До 2015 року чисельність поголів'я корів в Україні повинна становити 3870 тис. гол., у т.ч. у сільськогосподарських підприємствах – 1350 тис. гол., у 2020 р. – відповідно 5040 тис. гол. і 2440 тис. гол., у 2030 р. – 5900 тис. гол. і 3300 тис. гол. При раціональному використанні корів і інтенсивному вирощуванні молодняку ВРХ на м'ясо, реалізація яловичини в забійній вазі може бути в 2015 році 755 тис. т, у 2020 р. – 1250 тис. т, у 2030 р. – 1685 тис. т [1]. Як видно, навіть при високих темпах приросту

поголів'я корів і інтенсивному вирощуванні молодняку ВРХ рівень виробництва м'яса ВРХ не досягає дореформеного рівня. Вважаємо, що в період відродження тваринництва потрібні й інші заходи, які дозволять у наступні роки прискорити темпи нарощування м'ясної продукції ВРХ. Одним з таких напрямків має бути прискорений розвиток м'ясного скотарства. В Україні створені породи худоби м'ясної спрямованості: українська м'ясна, поліська, волинська, південна, знам'янська та інші. Як показали дослідження, худоба вітчизняних м'ясних порід характеризується високими показниками збільшення живої ваги. Середньодобові прирости живої ваги бугайців м'ясних порід за період вирощування становили 883-956 г. Це дало можливість одержати живу вагу бугайців у 18-18,6 - місячному віці залежно від порід – 524-554 кг [2]. Рентабельність м'яса по фермі на 400 корів зі плеїфом і реалізації бугайців у 18-місячному віці складає 44,9% [3]. Тобто реальним напрямом збільшення виробництва яловичини і підвищення його економічної ефективності є використання промислового схрещування корів молочних порід з м'ясними плідниками. Для підтримки і зміцнення економіки господарств з розведення м'ясної худоби доцільна єдність технологічного механізму виробництва, переробки та реалізації кінцевої продукції. Розвиток м'ясного скотарства стримується недостатнім залученням інвестицій в галузь. В порівнянні зі свинарством і, особливо, птахівництвом оборот капіталу в скотарстві більш тривалий. У зв'язку з цим важливе значення набуває експорт яловичини. Однак висока собівартість і діюче мито стримують просування м'яса ВРХ у зарубіжні країни. Державна підтримка галузі не завжди є своєчасною і виконується не в повному обсязі.

Свинарство – традиційно важливий напрям формування м'ясного потенціалу країни. Загальна чисельність поголів'я свиней допередвоєнного рівня (1940 р.) була досягнута в 1952 році. Тобто галузь була відроджена за 12 років. Починаючи з 50-х років минулого століття чисельність поголів'я свиней постійно зростала як в суспільному секторі, так і в особистих господарствах. До 1970 року чисельність свиногоголів'я становила 20,7 млн. гол., що забезпечило стабільне виробництво продукції. Починаючи з 1990 року має місце чітка тенденція скорочення поголів'я свиней як у сільськогосподарських підприємствах, так і в приватному секторі. Безумовно така тенденція прямо відобразилася на обсягах виробництва і реалізації продукції. В 2010 р. обсяг виробництва

свинини в забійній вазі скоротився до 631 тис. т проти 1571 тис. т в 1990 р. Суттєве падіння обсягів виробництва свинини призвело до зменшення її питомої ваги в загальному балансі м'яса – з 36,2% до 30,7%. При цьому характерним є те, що в свинарстві різко зменшилася концентрація поголів'я. Зараз, як показує аналіз, у більшості господарств (74,9%), чисельність поголів'я свиней становить менше 500 гол. Тільки у 4% підприємств чисельність поголів'я свиней складає більше 3 тис. гол., що свідчить скоріше про товарність галузі, але не про промислове її ведення у більшості господарств. Недостатній вихід порослят від маточного поголів'я і низький приріст призвели до того, що обсяги реалізації свинини почали перевищувати продукцію вирощування, що є загрозою для стабілізації галузі і підтвердженням ведення її на звуженому характері відтворення. Подальше нарощування виробництва свинини повинно йти як шляхом збільшення чисельності поголів'я і зростання його продуктивності, так і переходом галузі на промислову основу ведення з використанням сучасних інноваційних технологій.

На сучасних комплексах застосовується трьохфазна технологія вирощування свиней – опорос, дорощування і відгодівля. Перша фаза передбачає семиденне перебування свиноматок в індивідуальних станках і 28-денний підсосний період. Дорощування порослят продовжується 63 дні до живої маси 25-30 кг. Відгодівля ведеться 84 дні до живої маси 110 кг. До складу такого технологічного комплексу включаються шість цехів з утримання і відгодівлі свиней: для супоросних свиноматок, для опоросу, дорощування порослят, три цехи відгодівлі свиней. Одночасно на комплексі може утримуватися 12 тис. голів [6].

Однією з головних причин зниження обсягів виробництва м'яса і його ефективності є скорочення виробництва високоякісних концентратів - комбікормів. У цілому система кормовиробництва для свинарства потребує досягнення раціонального співвідношення зернофуражу і підготовки комбікормів з необхідними білково-вітамінними та макро-мікродобавками. Збалансована годівля дасть можливість підвищити темпи приросту продукції, скоротити витрати кормів на 1 ц приросту, знизити її собівартість. Як свідчать розрахунки ННЦ ІАЕ у 2015 р. в Україні може вироблятися 1045,0 тис. т свинини, а у 2030 р. – 1700 тис. т [2]. Забезпечити такі темпи приросту свинини за рахунок особистих господарств населення і дрібних ферм, які мають місце у більшості сучасних підприємств, буде неможливо. Це

стосується і яловичини. Тому принципово постає питання вибору напрямів формування м'ясного потенціалу цих двох важливих галузей. Харківська область і Україна в цілому мають позитивний досвід вирішення цієї проблеми. Для прискорення нарощування виробництва яловичини і свинини в області було створено мережу спеціалізованих підприємств, які були орієнтовані на інтенсивний шлях розвитку, як основу ефективності галузей. У відповідності з розробленою програмою в області розвивалися наступні типи спеціалізованих господарств з виробництва яловичини:

- заключна інтенсивна відгодівля;
- вирощування і відгодівля молодняку, який надходив від молочних господарств в 6 - місячному віці;
- вирощування і відгодівля молодняку ВРХ, який надходив в 20-30 - денному віці з господарств приміської зони.

Підприємства з відгодівлі молодняку ВРХ закупали його в 15-18 - місячному віці, живою вагою 200-250 кг і інтенсивно відгодовували переважно на жомі до ваги 450-470 кг. У таких господарствах при відгодівлі тварин максимально використовувався жом.

Більшість підприємств з виробництва яловичини молодняк ВРХ приймали в 6 - місячному віці, вони його вирощували і відгодовували до 400-450 кг. Молодняк в 20-30 - денному віці з господарств приміської зони приймав радгосп «Берекський», розрахований на утримання одночасно 12 тис. гол. худоби. Всього у Харківській області в 1990 році працювали 32 спеціалізованих господарства з вирощування і відгодівлі молодняку ВРХ, де утримувалося 190 тис. гол. Щорічно вони реалізували 43-45 тис. т яловичини. Середня вага реалізуемого молодняку становила 425 кг, на вищому вгодованість припадало 90% молодняку, середньодобові прирости складали 500 г.

В сучасних умовах доцільно також орієнтуватися на спеціалізацію та підвищення концентрації вирощування і відгодівлі молодняку шляхом:

- створення спеціалізованих ферм, бригад на основі внутрішньогосподарського розподілу праці з вирощування і відгодівлі молодняку на 400-1000 гол.;
- створення спеціалізованих комплексів на 1000-1500 гол. у складі скотарських підприємств;
- створення спеціалізованих комплексів на 3-5 тис. гол. молодняку ВРХ на принципах кооперації, інтеграції, кластеризації, систем, об'єднань.

Створення спеціалізованих ферм і комплексів в умовах застосування комерційного розрахунку дозволить вирощування надремонтного молодняку звільнити від неефективних витрат молочних ферм, які при сумісному утриманні переадресуються молодняку. Важливим є те, що спеціалізація дозволить суттєво змінити підходи до організації кормовиробництва. Задоволення потреб молодняку ВРХ в кормах на спеціалізованій фермі передбачає збільшення виробництва високобілкових зернових, силосу, сінажу, сіна, організацію пасовищного утримання. На основі спеціалізованих підрозділів з інтенсивного вирощування надремонтного молодняку можливо цілеспрямовано вести удосконалення технології і організації праці. Це дасть можливість собівартість приросту скоротити на 20-30%. Природно спеціалізовані ферми з виробництва м'яса ВРХ дозволять реалізацію худоби вести більш високими ваговими кондиціями, переважно високою вгодованістю. У свою чергу це забезпечить більш високі ціни реалізації, зростання рентабельності та конкурентоспроможності продукції на продовольчому ринку. Створення спеціалізованих ферм і комплексів з інтенсивного вирощування надремонтного молодняку ВРХ на м'ясо, а також підприємств на принципах кооперації повинно підтримуватися регіональними програмами, які передбачають схвалення створення таких ферм в регіоні, матеріально-технологічне забезпечення, фінансову допомогу, наукову, інформаційну, маркетингову підтримку.

Збільшення виробництва свинини також потребує поглиблення інтенсифікації та підвищення концентрації галузі. Як показав досвід Харківської області, собівартість виробництва свинини у спеціалізованих господарствах порівняно з іншими була на 25-30% нижчою, а затрати праці в 1,5-2 рази меншими, у міжгосподарських комплексах – відповідно на 28-70% і в 5-10 разів. Рівень рентабельності свинарства в спеціалізованих господарствах дорівнював 42,1%, в міжколгоспних комплексах – 45,7%. Передбачалося, що підвищення концентрації та інтенсифікації галузі повинно забезпечити виробництво в середньому на підприємство 2300-2700 т свинини за рік. Питома вага спеціалізованих господарств в реалізації свинини підвищилась до 62% [4].

У сучасних умовах доцільні свинарські ферми розміром 8-10 тис. гол. і комплекси від 12 до 24 тис. гол. свиней. Головна вимога для успішного розвитку таких ферм є гарантоване забезпечення кормами і

насамперед концкормами, які треба використовувати тільки у вигляді комбікормів. Чітке забезпечення виробництва свинини кормами повинне спрямовуватися на одержання від свиноматки 2 опоросів, 18-20 поросят для вирощування та відгодівлі їх на м'ясо до живої ваги 100-110 кг при середньодобових приростах молодяку 500 г від народження до реалізації. Для отримання такої продуктивності на 1 основну свиноматку зі шлейфом треба заготовляти 120-125 ц корм. од., за умови, що 95% за поживністю займають комбікорми [5]. У структурі зернової частини концкормів на ячмінь повинно припадати 35-40%, кукурудзу – 37-40%, пшеницю – 3-5%, зернобобові – 10-15%. В обсягах комбікормів для свинарства треба передбачати виробництво стартерних комбікормів для поросят 0-2 і 2-4 міс. 15-20%, для відгодівлі і маточного поголів'я – 80-85%.

М'ясо птиці займає значну питому вагу в балансі. Зі створенням спеціалізованих господарств в 70-80-і роки минулого століття галузь достатньо ефективно почала розвиватися на промисловій основі, переважно за рахунок спеціалізованих господарств з вирощування бройлерів. Питома вага м'яса птиці послідовно зростала і вже до 1990 року на її долю приходилось 16,3% загального обсягу продукції. В наступні роки із-за порушення економічних зв'язків виробництво м'яса птиці стало збитковим, а її обсяги скоротилися. Однак досвід спеціалізації галузі, збереження промислової бази і потужностей при встановленні взаємовигідних цін і методів стимулювання дозволили швидко відновити галузь. На нових і реконструйованих потужностях за короткий період виробництво м'яса птиці було суттєво збільшено, а її питома вага в загальному балансі м'яса досягла в 2010 році 46,3%. Птахівництво зайняло ведучі позиції, а обсяги м'яса птиці перевищили обсяги виробництва яловичини в 2,2 рази, а свинини – в 1,5 рази. Природно, що на перспективу птахівництво буде розвиватися переважно на базі великотоварного виробництва промислового типу з широким використанням інноваційних досягнень. Поряд з основними галузями м'ясного підкомплексу певний обсяг м'яса буде одержано за рахунок конярства, кролівництва, нутривництва. Переважно кролівництво і нутривництво одержать розвиток у особистих господарствах.

За розрахунками обсяги виробництва м'яса (в забійній масі) в Україні у 2015 році може бути доведено до 3127 тис. т, 2020 р. – 4302 тис. т, у 2030 р. – 5056 тис. т [2]. Найбільш високі темпи приросту

мають відбутися у великотоварних сільськогосподарських підприємствах, які будуть виробляти більш як 65% м'яса проти 55% фактично.

Висновки. Прискорення темпів розвитку тваринництва в сільськогосподарських підприємствах вимагає одночасного вирішення комплексу організаційно-економічних питань:

— посилення спеціалізації підприємств і удосконалення їх галузевої структури виробництва;

— підвищення концентрації галузей на основі внутрішньогосподарської спеціалізації;

— розвитку міжгосподарської спеціалізації на основі створення підприємств на принципах кооперації, інтеграції, кластеризації, об'єднань, систем тощо;

— створення системи кормовиробництва, спрямованої на повне забезпечення повноцінними кормами власного виробництва усього поголів'я м'ясного напрямку;

— широкого впровадження інновацій в м'ясне скотарство, свинарство, птахівництво та інші галузі тваринництва.

Література.

1. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) [Присяжнюк М.В., Зубець М.В., Саблук П.Т. та ін.]; за ред. М.В. Присяжнюка, М.В. Зубця, П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 1008 с.

2. Амбросов В.Я. Зібрання наукових праць. Т. 1. Економіка кормовиробництва і тваринництва. – Х.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 412 с.

3. Василюк О.С. Економіка ефективності вирощування помісного молодняка на яловичину в сільськогосподарських підприємствах // Авт. дис. на здоб. наук. ступ. канд. екон. наук за спец. 08.00.04. – Харків: ХНТУСГ, 2012. – 20 с.

4. Амбросов В.Я., Кузьмин Б.М. Організація об'єднань по виробництву свиней // Свинарство. Вип. 29. – Київ: «Урожай», 1978. – С. 81-86.

5. Питомі виробничі нормативи моделей тваринницьких формувань різних виробничих типів по зонах України / Нормативний науково-практичний посібник. – Мінагрополітики України, НААН України, ІТ НААН України – Х.: ІТ НААН України, 2010. – 36 с.

6. Денисенков В. Хрюмосоми // Бизнес. – 2011. – № 49 (989). – С. 66-68.